

DE WEST VELUWE NU EN VROEGER.

II.

De gracht van de Hunnenschans bij het Uddelermeer is eenmaal nat geweest: toen lag de waterspiegel van het meer wel minstens anderhalven meter hoger dan thans. Uitschuring en verbetering van de waterloozing, verlaging van den drempel dus, deed in heel de omgeving het waterpeil zakken: nog slechts 20 jaar geleden stond de Broekeld gewoonlijk blank — nu ligt daar weiland.

De Hunnenschans en omgeving bewaarde overblijfselen van een vroegere, voorhistorische nederzetting.

Wie het dal der beek volgt, evenwijdig aan den weg naar Staverden gaande, vindt ook hier het bewijs, dat er eertijds meer water moet hebben gevloeid door dit dal. Westelijk daarvan liggen de Houtdorper en Speulder velden, waarop geen boom groeit en geen plas te vinden is. De dennetjes, welke er opslaan, beginnen vol moed hun jonge leven, maar de harde bank te doordringen gaat ver boven hun kracht: na een jaar of vijf, zes, volgt onherroepelijk de dood, evenals op de Kemperheide.

Noordelijk van het Uddeler ligt het Bleeke meer, dat eenmaal ook een groot oppervlak moet hebben gehad en westelijk van deze plassen lag eertijds een stuk veen, dat door de omwonenden tot brandstof is verwerkt.

Tusschen Drie en Vierhouten heeft dit stroomgebiedje zijn grootste breedte. Het vertoont daar in zijn O. deel weer plassen, met beddingen van voormalige waterlopen en moerassige plekken. Het Uddelsche veen, de landerijen van de Kleine en Groote Kolonie hebben zeker hun afwatering gehad naar de beek. Slenken dalen langs de heuvels af; zoo een van den Rauwen Arend naar het W. groevende langs de hullen, en in het Elspeter veld besloten tusschen de reeksen heuveltjes, waarvan de N. bekend staat als „Uit de klomp van den reus”, maar waarvan de materialen wel door water zijn aangevoerd, zoo hier, als elders . . .

In deze laagte werd verderop de ontginning van de Kleine Kolonie gevestigd.

Een andere slenk vond haar ontstaan uit een bron in Elspeet zelf, bij den Ouden Hof, vanwaar een waterloop naar het W., door de Groote Kolonie voert.

En dan blijkt er dwars over den weg naar Nunspeet een derde slenk te liggen, nu droog weliswaar, maar nog steeds bekend als „de oude beek”. In deze omgeving werden „ateliers” van vuursteen-wapenfabrikanten gevonden.

Ten N. van het vacantie-oord Vierhouten liggen weer een aantal plassen (waarvan de beroemdste, met kennelijk zéér oude omgeving en bestemming: de Mythstee), welke de jeugd als welkome badgelegenheden benut. Maar over het algemeen is het landschap ten N. van Elspeet vrij dor en droog. Rondom de toppen, welke zich tot ongeveer 30 + A.P. verheffen, liggen stuifzanden, de veelbezochte van Hulshorst en Elspeet, ter rechter, die van het Leuvenumsche bosch en Beekhuizerzand ter linker oever van de beek.

Bij Leuvenum vertoont zich als 't ware een drempel: de vraag of hoogerop eenmaal een meer heeft gelegen, dat de uitmonding naar het N.-W. tusschen Stakenberg en Uilenberg heeft uitgeslepen en verwijd, en waarvan de afstroming in haar delta het materiaal voor bovengemelde zandstuivingen, voor de punt bij Harderwijk en voor het Harderwijkerzand ook heeft meegevoerd, schijnt bevestigend te kunnen worden beantwoord. Maar dat moet, gezien de overblijfselen van steentijd-bevolking in de laagte tusschen Elspeet en Vierhouten, reeds in zéér lang verleden tijd zijn geschied.

Een laagte tusschen Vierhouten en het Soerel verbindt het noordelijk deel van de West-Veluwe met de omgeving van Tongeren, het landschap, waarin ook Gortel en Nierssen gelegen zijn en dat in het midden slechts heel weinig water bevat, maar langs welks randen beken naar den IJssel stroomden. Economisch behooren deze landschappen tot de West-Veluwe, al ligt de

DE WEST-VELUWE NU EN VROEGER 313

waterscheiding tusschenbeide. De bestaansvoorwaarden waren er sedert eeuwen gelijk voor de bevolking. Heel het overschouwde landschap, nu nog een streek met betrekkelijk weinig bewoners, waarin de kleine plaatsjes eeuwen lang stand hielden, zonder veel te groeien en ondanks tegenslag en geringe bestaansmogelijkheden, schijnt de laatste jaren wat op te leven, nu kunstmest, vreemdelingenverkeer, kippenhouden en de auto samenwerken, om de verliezen der schapenhouders en boekweitboertjes te doen vergeten.

In de oudste stukken onzer archieven worden vele der vermelde plaatsen reeds genoemd; van de eerste kerken, welke in ons land werden gesticht, verzezen er in dit deel van de Veluwe. Was de streek toen zoo leeg en arm aan bewoners, als latere schrijvers het wel doen voorkomen? ¹⁾

We hebben de oppervlakte van den bodem bekeken; speuren we nu daaronder. Stelselmatige opgravingen konden weinig of niet plaats hebben en dan nog slechts over een zeer geringe uitgebreidheid. Toch toonen bodemvondsten aan, dat reeds vóór het begin onzer tijdrekening gedurende eeuwen menselijke vestigingen in dit gebied moeten hebben gelegen.

Het blijven natuurlijk toevalstreffers, dergelijke vondsten. Veel gaat er verloren door onverschilligheid en onkunde.

Maar de heele doorwandelde vlakte levert genoeg op, om te getuigen. En tegen de hellingen liggen uitgebreide grafvelden, welke ook spreken van bewoners, eer kronieken werden geschreven.

Zelfs boven op de heuvels vinden we ook dergelijke verschijnselen: zeer werkwaardige!

Bij het Jan Draaiersgat, op het Spelderholt (weer een naam, vol beteekenis) werd omstreeks 1928 de grond diep omgeploegd. De oppervlakte in de omgeving was stuifzand grootendeels en grint, met hei begroeid. Van onder het zand, uit een diepte van ongeveer 1 m., kwam aardewerk in groote hoeveelheid naar boven. Er heeft daar blijkbaar, waarschijnlijk tot eenige honderden jaren na het begin onzer jaartelling, een bevolking gezeteld, ongeveer op 70 m. + A.P. De zwarte grond, welke op dit oude peil der vestiging bleek te worden aangetroffen, doet veronderstellen, dat landbouw hier eenmaal mogelijk is geweest en ook uitgeoefend werd. Bovenop de laag stuifzand, welke deze oude cultuurresten overdekt, vindt men de ijzersmeltplaatsen, zooals ook elders in de omgeving vele gevonden zijn, vooral nabij waterlopen of sprengen. Deze worden, naar den aard van het daarbij gevonden aardewerk, gedateerd na den Karolingischen tijd (Pfingsdorf). Ze liggen er, aan de oppervlakte, alsof ze pas gisteren waren verlaten

In het verloop van een half duizendtal jaren heeft de natuur dus hier een zandlaag doen opstuiven van een Meter dik en daarna bleef het landschap in groote trekken onveranderd . . . want wel „rookte” het, bij fellen wind, maar hoofdzakelijk verder naar het noorden. Daar liggen ook oude beekbeddingen, zij het korte, naspeurbaar. Maar bij het Jan Draaiersgat ligt de bodem vrij vlak en schijnt geen oude waterloop aanwezig.

In het Elspeterbosch, een paar km. oostelijk van het thans snel groeiende dorp, liggen een paar oude grafheuvels. Daar werd Keltisch aardewerk gevonden, en zeer fraaie polsbeschermers van geslepen leisteen lagen er bij. De namen van de grondstukken in de buurt geven aanwijzingen, welke duidelijk spreken: Grootelaar, Heidenslager, Kattegat en Dennekamp (ook deze

1) Volgens Van Schevichaven vallen de stichtingsjaren van kerken op de Veluwe: Wilp 765, Ermelo 1006, Vasen 891, Putten 1031, Voorthuizen 1031, Epe 1176, Apeldoorn en Beekbergen 1243, Garderen 1275.

Hij stelt de kerstening van de Veluwe na het jaar 700, vermeldt wel prediking van het evangelie voor dien tijd in zuidelijker streken.

Kerken komen in het gebied van de Heelsummerbeek weinig voor; bij Wolfheeze liggen fundamenten van een oude kapel of kerk. Leem is zeldzaam in dit zuidelijk deel; behalve langs den zoom komt het voor bij Ede en te Deelen (Beuken).

Het Soerensche bosch telt veel leemputten; bij eenige liggen nog puinen, resten van vroegere steenbakkerijen. Bij Elspeet, Leuvenum en Drie vindt men ook leem, evenals bij Staverden. De beuk wijst leembanken aan, door weelderigen groei.

kaal, behoudens een paar waaidennen en met een wal nog aan de oostzijde). Een dennenkamp, ook vijfhoekig, ligt nog aan den boschrand ten Z. van Elspeet, bij het vacantiehuis.

Vele plaatselijke sprookjes en sagen (Van de Wall Pernée verzamelde die in de omgeving van Hoog-Soeren) houden, niet minder dan de oude namen voor terreindeelen, de herinnering levend aan den tijd, eer geschiedenis werd geschreven.

Prof. Holwerda vond bij Drie de overblijfsels van een Romeinsch kamp; maar dit bleek slechts van tijdelijken aard. De voorwerpen van Romeinschen oorsprong, elders in dit landschap gevonden, kunnen zeker niet gelden als bewijs, dat deze wereldveroveraars zich eenmaal blijvend daar zouden hebben opgehouden: eerder moeten we deze vondsten beschouwen als krijgsbuit, als ruilobjecten of als „souvenirs” van oud-soldaten, door de bevolking zelve daar gebracht.

De aanleg van machtige versterkingen en het onderhouden van groote garnizoenen rondom de Veluwe wijst er op, dat de Romeinen dit gebied als gevaarlijke zône beschouwden: Keulen en

Xanten waren ten tijde van Germanicus, omtrent 10 tot 20 der jaren van onze telling, elk met 4 legioenen belegd: bijna 50 000 man! Bij Nijmegen lag een groote legerplaats, minstens op een legioen berekend; de omgeving van Utrecht, met Vechten en Dorestad zullen ongetwijfeld ook niet zonder sterke bezetting zijn geweest, evenmin als de etappelijnen door de Betuwe: Kesteren (Castra) levert daarvoor het bewijs. Maar sterker nog spreekt de strategische opzet van de tochten naar het Teutoburgerwoud, door Germanicus in 14 en 16 n. Chr. ondernomen. De Germanen, volgens Romeinsche berichten nog niet lang in het aanrakingsgebied, de Betuwe, gevestigd, onderhielden ongetwijfeld het verband met hun stamgenooten en vaders in hun herkomstland. En langs de verbindingswegen, bij Winschoten, Weerdinge, Hardenberg, maar vooral over de breede strook ten oosten van den Gelderschen Achterhoek, voor zoover niet door moerassen afgesloten en onbegaanbaar, heeft wel een voortdurende stroom van Germanen ter versterking van de bedreigde stamverwanten naar het westen zijn weg gevonden: naar de Veluwe, ter versterking van de westgrens van Germanië.

Blijkbaar om dezen stroom af te dammen ondernam Varus zijn tocht, trok ook Germanicus langs de verbindinglijnen en onderging tot tweemaal toe de nederlaag.

Het lag in den Germaanschen aard, hun stamverwanten niet in den steek te laten: daarvan

DE WEST-VELUWE NU EN VROEGER 315

getuigt nog 400 jaar later de expeditie van Hengist en Horsa naar Engeland, om daar tegen de Picten en Scoten bijstand te verleen.

Germanicus ondernam twee tochten langs onze oostgrens; de korte opeenvolging der expeditie's, niet minder dan de macht, waarmee ze werden ondernomen en de middelen, er aan ten koste gelegd, getuigen van hun belangrijkheid.

Germanicus voer waarschijnlijk uit Vechten weg, over het Flevomeer; hij landde zijn troepen aan den middenloop van de Eems, terwijl Caecina, zijn onderbevelhebber, hem over land troepen toevoerde. We mogen aannemen, dat meer dan 100.000 man aan deze expeditie's deelnamen, al noemt de geschiedenis heel wat grooter getallen.

Het feit, dat de Romeinsche landvoogd den langen omweg verkoos boven de rechte lijn, welke over de Veluwe voerde, toont duidelijk aan, dat hij dezen laatsten weg onmogelijk bruikbaar achtte. En toch had hij alleen door een frontaanval de Germanen kunnen terugdringen tot achter de Eems, waarbij een afsnijden van hun verbindingen als hulpmiddel uitmuntend had kunnen dienst doen. Maar hij meed de Veluwe.

De aanval op de stevig versterkte stellingen, welke ten Oosten van Amersfoort en langs de linie Deventer-Apeldoorn-Stroe-Scherpenzeel-Woudenberg den toegang tot dit gebied afsloten, bleek hem een te hachelijk avontuur! Den tocht om de Wadden, langs de Eems en door de onbekende streken van Germanië vond hij blijkbaar minder gevaarlijk.

Op de vraag, wie de organisator is geweest van dezen tegenstand, geeft de geschiedenis antwoord: Herman, Arminius. In dienst bij de Romeinen had hij hun wijze van krijgvoeren geleerd, hun politiek bestudeerd en wel met zoo goeden uitslag, dat hij als zelfstandig bevelhebber reeds vóór zijn vijfentwintigste jaar met groote eerbewijzen werd gehuldigd. Toen keerde hij terug naar zijn vaderland, en bracht er de lessen in practijk, om zijn volk te helpen, verder voortdringen der veroveraars te weerstaan.

Streckfuss levert een bijna lyrische beschouwing over de bedrijvigheid van dezen Cherusker.

Nog liggen de sporen der versterkingen in het veld, welke behoorden tot de linie van verdediging, welke door hem moet zijn ontworpen en onder zijn leiding uitgevoerd.

De details daarvan te geven, gaat buiten het bestek van dit tijdschrift: het zij voldoende, hier te vermelden, dat de schans op den Heimenberg, de Hunnenschans op den Duno, waarschijnlijk een versterking in de omgeving van Arnhem, de Weversberg in den Essop en de schans op het Montferland de vooruitgeschoven posten moeten zijn geweest, terwijl een opnamestelling, liggende tusschen Glinden en Scherpenzeel en een tweede, tusschen Voorthuizen en Nijkerk, tot het stelsel van verdediging hebben behoord, terwijl de hoogten van Bergsham, Garderen en de Hunnenschans, waarschijnlijk in verband met meer oostwaarts gelegen versterkingen, den terugtochtsweg, zijnde de Hessenweg van Putten naar Hattem, naar de bedreigde zijde dekten.

De Kruishaar, een vierzijdige redoute, naar de latere naamgeving, maakte deel uit van de laatste opnamestelling; het complex op den Weversberg laat zich door het militaire oog gemakkelijk herkennen als een tot versterking ingerichte natuurlijke terreinplooi.

Zoo wijst alles er op, dat de West-Veluwe ten tijde van de Romeinen dicht bevolkt moet zijn geweest, dus waarschijnlijk een landbouwersbevolking heeft gehuisvest. De aanwezigheid van zwarte gronden onder de zandstuivingen op de hoogten van het Spelderholt zelfs, duiden tot deze gevolgtrekking.

Een ontdekking van recenten datum versterkt dit inzicht.

„Mottenkuil” staat op de kaart, ongeveer 500 m. ten Zuiden van den straatweg Apeldoorn-Amersfoort. De geologen meenden, er een „Gletsjerketel” in te kunnen herkennen, een merkwaardig natuurmonument. In de flauw golvende heide lag een deuk, ongeveer 150 m. van Z.-W. naar N.-O. en bijna 100 m. breed. Zij bevatte op den ongelijken bodem een plasje, dat dienst deed als schapendrenkplaats en waschkolk.

De tractor van den ontginner slechtte de randen. Maar ook bracht de ploeg er scherven van

Keltisch aardewerk aan de oppervlakte. In de omgeving vindt men bewerkte vuursteen, niet alleen op de akkers, maar ook in de zanden, welke ongeveer 200 m. zuidelijker liggen.

Reeds dadelijk, bij het inzaaien van lupine, bleek de grond aan de N.-O. zijde van de Mottenkuil buitengewoon vruchtbaar. Onder een laag overgestoven zand bleek daar een meer dan een halven meter dikke laag te liggen, waarvan de dikte en de brokkelige structuur den ontginning tot de overtuiging brachten, dat hier eenmaal akkerland moet hebben gelegen. Bij het graven tot $\frac{1}{2}$ m. aan den rand van de Mottenkuil vond men eigenaardige witte klei, welke zeer vruchtbaar bleek. Kan hier een oude mestvaalt, waarin eenmaal veel beenderen werden verzameld, hebben gelegen?

Nog ontdekte men in den bodem de standplaats van wat waarschijnlijk eenmaal een woning moet zijn geweest, dan wel een graf: een ronde schijf van leem, met een paalgat als een zwarten koker in den grond in het midden met ook langs den rand dergelijke paalgaten. Daar echter ontginning en niet bodemonderzoek het doel van den grondeigenaar was, werden deze verschijnselen niet verder nagespeurd.

Nog loopt een oud karrespoor, in den stand van het gewas (rogge) en daarbuiten in de heide naspeurbaar, van Nieuw-Milligen door de laagte naar Stroe.

We zien hier dus eenzelfde verschijnsel, als we bij het Jan Draaiersgat in Spelderholt hebben waargenomen.

Vermindering van de bevolking, gebrek aan toezicht op en verwaarloozing van eenmaal bebouwde gronden kan oorzaak zijn geworden voor het ontstaan van zandverstuivingen, waar niet water en wind als de normale oorzaken kunnen worden beschouwd: in de vlakte bij Voorthuizen en Kootwijkerbroek en op het Spelderholt allereerst, maar ook in heel de vlakte, waarin nu de Kootwijksche en Harskamper zanden langzaam maar zeker worden bedwongen, hebben reeds in voorhistorischen tijd nederzettingen bestaan.

De boekweit heet door de Romeinen te zijn ingevoerd; mogelijk heeft het branden van de heiden voor teelt van deze plant aanleiding gegeven tot het ontstaan van zandstuivingen. Het kappen van hout voor de steenbakkerij, welke na 1200 na Chr. toepassing vond, kan tot ontbossing hebben bijgedragen, evenals de industrie der ijzersmelters, welke mogelijk reeds vóór dezen tijd invloed kan hebben geoefend op den houtrijkdom. En niet onmogelijk lijkt het, dat Karel de Groote, wiens wreedaardige wijze van christianiseering hem den bijnaam van „Saksen-dooder” bezorgde, en die gaarne te Nijmegen verblijf hield, heeft bijgedragen tot vermindering van de bevolking niet alleen, maar eveneens van den houtrijkdom, want de voor zijn inmenging bevroese bewoners zullen wel in de bosschen zijn gevlucht en deze zullen mogelijk zijn in brand gestoken, om de uitwijkelingen uit hun schuilplaatsen te rooken.

De eerste pogingen, om de zandstuivingen te beteugelen dateeren, voor zoover valt na te gaan, uit veel later tijd. Dat ook toen nog terdege rekening werd gehouden met de vermindering van den houtrijkdom door brand, blijkt uit den titel „brandmeester”, welke werd toegekend naast dien van „zandgraaf” aan hen, die met het toezicht op en de volvoering van de noodig geachte maatregelen werden belast.

J. L. A. KREMER.

HET LOCH NESS MONSTER.

Alle rechten voorbehouden. Copyright 1934.

IV.

Heeft Loch Ness ook vroeger bezoek van zeeslangen gehad? Zeer zeker!

COLUM, Ier van koninklijken bloede, ging tot het Christendom over, en werd prediker. Hij werd toen COLUMBA, en, na zijn dood, SINT COLUMBA, de apostel van Schotland genoemd.